

ԺԳ. ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 2

ՓԱՐԻՁ

ՕԿՈՍՏ — ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 1948

ԵՐՈՒԱՆԴ ՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆ ԵՒ ԷՏԿԱՐ ՇԱՀԻՆ

ՎԵՐՋԻՆ տասնեակ մը տարիներուն մէջ շատ բազմաթիւ եղան արժէքաւոր հայ անձնաւորութիւնները զոր մահը մեզմէ խլեց ընդ միշտստոնց գէթ գլխաւորներուն յարգանքի հարկը մատուցանելու պարտականութիւնս պիտի կատարեմ Գրողիկի մէջ որ Անահիտի ներկայ թիւին ստուար մէկ մասը պիտի գրաւէ: Բայց անհետացած հայ կարեւոր գէմբերու այդ հոյլէն, ուր կային որ մեծագոյններէն եղան մեր ժամանակակից շրջանին, կ'ուզեմ անջատել երկուքը, Խտկար Շա-
 Խիմը, զոր անցեալ տարի կորսնցուցինք, ու Եր-
 ուանդ Մանուէլեանը, զոր քանի մը ամիս առաջ հոգին յաճնեցինք, եւ թերթիս ճակատը առան-
 ձին յօդուած մը նուիրել իրենց, որովհետեւ այդ երկուքը, իրենց ներկայացուցած մտաւորական բարձր արժէքէն զատ, ինծի համար եղան, աւելի քան կէս դարու ժամանակամիջոցին մէջ՝ ուր

գէպքերուն ճերմամբ Փարիզ ապրեցայ, ամենա-
 ջերմ սիրով ինծի հետ կապուած եղբայրներ, ու-
 րոնց մահը անդարմանելի խոց մը կը բանայ սըր-
 տիս մէջ:

Թէ՛ Մանուէլեանին եւ թէ՛ Շահինին վրայ ես մէկէ աւելի անգամ ու մանրամասնօրէն գրած եմ Անահիտի մէջ եւ այդ յօդուածներուս մէկ մասը արտատպած եմ Դիմէնր տիտղոսով ուսումնասի-
 րութեանցս շարքին երկրորդ հատորին մէջ. ես նոյն իսկ հպարտ եմ իրենց առաջին քայլերէն լիովին զուշակած ըլլալուս համար ցիտունի կամ արուեստասէտի մեծ ապագան զոր անոնք պիտի ունենային: 1900ին, իրենց փայլուն սկզբնաւո-
 րութենէն քիչ յետոյ, ես եմ որ նախաձեռնու-
 թիւնն առած եմ Քաթէ Վոլթէի մէջ սարքելու հաշկերոյթ մը ի պատիւ բացառիկ տաղանդով
 օժտուած այդ երկու հայ մտաւորականներուն,

ճաշկերոյթ ուր Փարիզի հայ դպրութիւն յայտնի գէմբերը եկան զնահատանքի եւ հրճուանքի այդ ցոյցին իրենց մասնակցութիւնը բերել: Ամսիտի մէջ եւ հրատարակած եմ նաեւ Թարգմանութիւնը ընդարձակ ու մեծապէս ներդրողից ուսումնասիրութեանց զոր Փարիզի մեծագոյն գեղարուեստական քննադատներն նուիրած են Շահինի գործին, ու Մանուէլեանի գիտական աշխատութեանց մի-
 ժէքը հեղինակաւոր Փրանսացի գիտուններու գրի-
 ղով հաստատելու համար եւ դիմած եմ սօքթէօր Սեկնէի, սօքթէօր Նեթթերի եւ սօքթէօր Պրենտ-
 տոյի պէս հանրածանօթ գիտնականներու եւ ա-
 նոնց ստորագրած մանրամասն ու փաստացի գնա-
 հատականներուն հայերէն Թարգմանութիւնը հրա-
 տարակած եմ Ամսիտի մէջ:

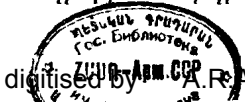
Ամսիտի այս տարուան առաջին Թիւին մէջ հրատարակել էի Թարգմանութիւնը այն գեղեցիկ դամբանականին զոր Մանուէլեանի յուզարկաւորութեան հանդէսին մեր եկեղեցւոյ մէջ եկաւ կարդալ Փաթէօրեան Հաստատութեան դեր-տնօ-
 րէն Տօքթէօր տիւ Ժառֆը ալ իմ Ռիվիէն: Ներ-
 կայ յօդուածս պիտի ըլլայ ուրեմն լոկ յիշեցում
 մը այդ երկու հայագէի մեծ մտաւորականներուն
 կատարած գործին կարեւորութեանը, իրենց հեռ-
 ունեցած քաղաքական կենսակցութեան յուշերէն
 ոմանց ոգւումը եւ իմ վաղեմի բարեկամի ողբս
 այդ առյաւելս կորսուած Թանկագին եղբայրնե-
 րուն վրայ:

**

Մանուէլեանը եւ ճանչցած եմ շատ աւելի կա-
 նուխ քան Շահինը: Ան մեր Պոլսոյ պաշտօնի Կեդ-
 րոնական Վարժարանին մէջ իմ ամենին մտերիմ,
 ամենէն սրտակից զսօսեցիկներէս մին եղած է:
 Նրուանցն ու եւ այդ վարժարանէն ելած առա-
 ջին շրջանաւարտներէն եղանք: Այդ օրերէն իսկ
 ջրէն, ան հրայրքը ունէր գիտութեան, ինչպէս
 եւ գրականութեան. իրարու խոստացած էինք որ
 պիտի շանայինք ոչ միայն մեր սիրելի ազգին ծո-
 ցին մէջ, այլ եւ մշակութի միջազգային ոլորտին
 մէջ, ապացուցանել հայ ցեղին մտաւոր ուժը:
 Նրուանց իր խոստումը լիովին կատարեց: Կեդ-
 րոնականէն շրջանաւարտ ելլելէն քիչ յետոյ, ա-
 նոր ծնողքը զրկեցին գալիս Մոնփրիէի, յետոյ՝
 Փարիզ, Բօշիկական Համալսարանին աշակերտե-
 լու: Ան լրջօրէն հետեւեցաւ բոլոր դասընթացներ-
 րուն, ստացաւ իր աստնուով արձանագրութիւն-

ները, բայց երբեք չունեցաւ մտադրութիւնը իր
 բժիշկ Պոլիս կամ Փարիզ հաստատուելու եւ իր
 ամբարած գիտական հմտութեամբ դրամ վաստը-
 կելու: Իր միակ երազը նորանոր գիտներով գի-
 տութեան ծառայութիւն մատուցանելն էր: Իր
 բժշկական թէքը շարադրելու համար իսկ ժամա-
 նակ կորսնցնել չուզեց եւ շանցոց այդ թէքը, ո-
 րոշած ըլլալով իր բոլոր ժամանակը եւ ուժերը
 դուռ գիտական աշխատութեանց նուիրել: Մտա-
 նախ Փրանսացի մեծանուն գիտուն եւ ուսուցչա-
 պետ Մաթիաս Տիւվալի աշխատանոցը՝ իբր աշա-
 կերս եւ իբր օգնական. այնտեղ ան կարտրեց իր
 առաջին հետախուզութիւնները հիւսուածքառու-
 թեան մարդին մէջ, օգտուելով աշխատութիւննե-
 րէն Մաթիաս Տիւվալի, Վա: Կենէլ-Թէշի, Բէօլ-
 լիքէրի, Կոլճիի եւ Ռամոնի Բահայի (այս վերը-
 նոյն գործերը կարգաւոր համար ինքնօգնութեամբ
 ապաներէն սորված էր): Նախ իր վարպետին,
 Մաթիաս Տիւվալի, մէկ տեսութիւնը ջնային ա-
 միափոխել բարիքի՝ հաստատել ձգտող փորձեր
 րու, յետոյ յետոյ իրենց ինքնուրոյն հետազոտու-
 թեանց նուիրեց իր ուժերը եւ ուշագրաւ արգիւնե-
 ներ ձեռք ձգեց:

Կը յիշեմ այցելութիւն մը զոր այդ շրջանի
 տուի Մաթիաս Տիւվալի աշխատանոցին մէջ Մա-
 նուէլեանին եւ իր վարպետին: Հուր ևս քան
 չելի աշխատանքներ կը կատարէք՝ ըսի Մաթիաս
 Տիւվալի. ան՝ հազուադէպ արեւութեամբ մը՝
 ինծի տուաւ հետեւեալ պատասխանը, զոր երբեք
 չեմ կրնար մոռնալ՝ «Պ. Մանուէլեանին է որ կը
 կատարէ այդ աշխատութիւնները»: Բիշ յետոյ,
 ան օր մը Բօշիկական Համալսարանի իր մէկ դա-
 սախօսութիւն ամբողջապէս նուիրեց Մանուէլե-
 անի հետախուզութեանց եւ ձեռք ձգած արդիւնե-
 րներուն, որոնց կարեւորագոյններէն մին էր
 Գերմի Գերմիօնի (Ջիզերուն Ջիզեր) տեսութիւ-
 նը: Առողջին անգամն էր որ այդ մեծ Համալսարա-
 նին բնէն Փրանսական գիտութեան հռչակաւոր
 ներկայացուցիչներէն մին հայ գիտունի մը ինք-
 նուրոյն աշխատութեանց բանաձեւումն ու գնա-
 հատումը կը կատարէր: Յետոյ Տիւվալ ալ զա-
 սախօսութիւնը հրատարակեց Ռիվի Միամփրիէի
 հանդէսին մէջ: Ատեն մը ետք, իր Տաքիթէ ինս-
 տիտարմանութեան մագիստրական գրքին երկրորդ
 տպագրութեան մէջ՝ Տիւվալ երկարօրէն խօսեցաւ

ԵՐՈՒԱՆԻ ՄԱՆՈՒԷԼԱՆՍ

Մանուէլեանի այդ աշխատութեանց վրայ. ու Տիւլայի այդ գրքէն առնելով ուսու մեծ գիտնական Պեխթերֆէն ալ իր նոյն նիւթին նուիրած ստուար հատորին մէջ Մանուէլեանին աշխատութիւնները յիշատակող եւ անոնց կարեւորութիւնը մասնանիշ ընող հատուածներ կ'ըսու: Քիչ յետոյ, Մանուէլեան ինքն իսկ հրատարակեց իր աշխատութիւններէն մէկ քանին Փարիզի գիտական մեծ ամսագիրներէն ոմանց մէջ:

1902ին, Մանուէլեան Փասթօրեան Հաստատութիւնը մտաւ եւ ալ եւս մինչեւ իր մահը, քառասունութեց տարի շարունակ, այդ գիտական աշխարհահռչակ Տան մէջ իր ըսող ուժերը նուիրեց Հիւսուածաբանական ու մանանդ մանրէաբանական ուսումնասիրութեանց: Թէ ինչքան մեծ է արժէքը այդ ուսումնասիրութեանց, Տօքթօր տիւ Ժառիք տը լա Ռիվիէի դամբանականը եւ Ժ. Մակուռի, Փասթօրեան Հաստատութեան մեծագոյն Փրանսացի գիտուններէն իրոյն, յօդուածը որ երեցաւ Ամնալ տը Լիւքսըմբուր Գաւաթտ ամսագրին մէջ եւ որուն թարգմանութիւնը կը հրատարակեմ Ամսիտի ներկայ թիւին մէջ, ատկա ցոյց կուտայ այնքան որոշ որքան Հեղինա-

կաւոր կերպով: Արդէն իսկ, տարիներ առաջ, այդ արժէքը բարձրորէն ի վեր հանուած էր այն յօդուածներուն մէջ զոր երեք մեծանուն Փրանսացի գիտուններ հանեցան իմ խնդրանքով շալադրել Ամսիտի համար (1) եւ որոնցմէ կ'ըսու գեմ քանի մը հատուածներ արտասովել աշտեղ անոնցմով զարդարելու համար՝ իբր լաւագոյն ծաղկեփունջներով՝ մեր Թանկագին ու ողբացեալ հայրենակցին գերեզմանը, ու մեծապէս ցանկալի կը գտնեմ որ Փարիզի Հայ Բժշկական Միութիւնը հանի հանգանակութիւն մը բանալ զբոյսիկ մը մէջ ամփոփելու համար այդ երեք յօդուածներուն ընդգրկները, ինչպէս եւ Տօքթ. տիւ Ժառիք տը լա Ռիվիէի դամբանականը եւ Ժ. Մակուռի յօդուածը ու նաեւ ընելու համար ինչ որ ինքը կը ցանկար եւ պիտի ընէր եթէ մահը վրայ չհասնէր, այսինքն հատորի մը մէջ համախմբել իր հետախուզութեանց ու գիտութեան նուիրուած գրութիւնները:

Ցանկալի է որ այդ զբոյսիկ ու այդ հատորը ռեւէ ազգասէր Հայ կարենայ հպարտութեամբ ցոյց տալ օտարներուն ու մասնաւորապէս Փրանսացիներուն:

Ճերբ առաջին անգամ մտայ այն սենեակը ուր Մանուէլեան արդէն տասնութինգ տարեկ է վեր իր նշանաւոր աշխատութիւնները կը հետապնդէր, իր բազմաթիւ հետախուզութեանց վրայ իսկապէս քիչ բան գիտէի: Շատ խորհրդապահ նկարագիր մը ունենալով ու բացառիկ գիտական համեստութիւն մը, մեր բարեկամը անոնց միայն կը բացուի որոնց վրայ լիակատար վստահութիւն ունի. ինչպէս չեն անոնք: Գիտէի սակայն Մաթիաս Տիւլայի Հիւսուածաբանութեան գեղեցիկ գիրքէն՝ թէ Մանուէլեան վերջնական նպաստ մը բերած էր ջլային դրութեան նուր կազմածքին մէկէ աւելի վիճելի կէտերուն ուսումնասիրութեան: Ծանօթ էի այն աշխատութեանց զոր անկէց ի վեր Փասթօրեան Հաստատութեան մէջ կատարած էր մայր-երակին (աօրթ) խոցերուն, քծքաճնոյի եւ կատաղութեան, այդ մարդկային սոսկալի հիւսուածութեանց մէջ ջլային բշխներու ախտաբանական մասնաշաղկապ երեւոյթներուն վրայ, մարդկային եւ անասնական փիլիօքսոփոգներուն վրայ: Հասած

1) Տես Անահիտ, 1930, քիւ 6 (Մարտ-Ապրիլ):

էի նաեւ թէ Մանուէլեան անդուգական թէքնիքաւոր էր։ Մեծ մասամբ իր ճիշդերուն է որ մանրէաբանները կը պարտին սիփիլիսի սիփիլոքսէր չհիստամոններուն մէջ երեւան հասնած ըլլալնին։ Այդ նիւթին մէջ մասնագէտ եղողներէն ոչ մէկը կ'անդիտանայ թէ օրկաններուն մէջ սիփիլոքսէր գոնաւորելու լաւագոյն մեթոտը Մանուէլեանի թէքնիքն է։

«... Այդ արդիւնքները Մանուէլեան պարզեց կատաղութեան Միջազգային Համագումարին, որ Փասթօրեան Հաստատութեան մէջ տեղի ունեցաւ 1927ին։

«Եւ ներկայ եղայ այն անմոռանալի ցոյցին որով Եւրոպայի ամենէն մեծարժէք գիտունները ընդունեցան այդ գեղեցիկ եւ անտարեկիւր գիւտը։ Եւ պէտք է աւելցնեմ, նոյն իսկ էթէ Մանուէլեանի Համեստութիւնը ատկից նեղուի։ Թէ մեծ Ծայփէրը, գերման մանրէաբանութեան անվիճելի վարպետը, այդ օրը չնհայեց ո'չ իր վաւերը շտօները, ո'չ իր օլոյտակները։

«Ճեանակի դարձած նոր մէրցող մը գիւտը արդարեւ փոքր գիւտ մը չէ իրազեկներուն համար։ Մանուէլեան իրապէս նոր գիւտը մը բացած է մանրէաբանութեան մէջ։ Ամէն ինչ թոյլ կուտայ հաստատել թէ ոչ միայն կատաղութիւնը, այլ բազմաթիւ հիւանդութիւններ որոնք մէրցողն անձանօթ է, ինչպէս շան ձագերու հիւանդութիւնը, հերփէտը, փոլիովիլիքը, հետեւանքն են միջրպններու որոնք իր գտած մէրցողի խումբին կը պատկանին։ Մանուէլեան ատկիւ պաշտօնցած է շան ձագերու հիւանդութեան համար, արտ որ յուսահատութիւնն է աղիւսացել շունք մեծցնողներուն։ Եւ ուրիշ աշխատութիւններ պիտի հետեւին ասոնց։

«Ու էթէ Հիմայ, եզրափակելու համար Մանուէլեանի դործը ներկայացնել նպատակ ունեցող այս գրութիւնս, փնտռեմ մերօրեայ մանրէաբաններուն մէջէն գիտուն մը որուն դործը մեր բարեկամին դործին հետ կարենայ բաղդատուիլ, անուն մը անմիջապէս գրչիս տակ պիտի գայ, անունը մեծ Շատիկին, որ ան ալ մէջտեղ հասնց անձանօթ մէրցող մը, փիփիլիսին սիփիլոքսէրը, եւ որուն գիւտը մեկնակէտը եղաւ անձանօթ մնացած հիւանդութեանց ամբողջ շարքի մը,

— սիփիլոքսէրուն, — ուսումնասիրութեան։ Մանուէլեանի արժանիքը նուազ մեծ չէ քան մեծ Գերմանիի արժանիքը, եւ իր գիւտին կարեւորութիւնը անշուշտ հաստատու է։

«Մտազին, ու Հիացումով, կ'ողջունեմ Մանուէլեան պաշտօնակիցս, Հայ Շատիկը»։

Տօքթ. Փիլեր Սէկէլի

«Մանուէլեանի հայրենակիցները կընան հըւ պարտանալ այն նպատակով զոր այս վերջինը բերած է, եւ կը յուսամ զեւ երկար ատեն պիտի բերէ, բնականին ու ախտաբանական անդամաբանութեան եւ թշկական գիտութեան յառաջդիմութեանց։

«Իրեն հետ տասը տարիէ ի վեր է միայն որ անձնական յարաբերութիւններ ունիմ, եւ ասոնքին օրէն միշտ ճշգրտ մեր բարեկամութիւնը հետգհետէ աւելի սերտ դարձած է։ Բայց երեւոյտարիէն աւելի է որ Գիտութեանց Ակադեմիայի Կենսաբանական Ընկերութեանց եւ Հիւանդանոցներու Հաղորդագրութեանց ու պաշտօնաթերթներուն եւ Փասթօրեան Հաստատութեան Տարեգրութեանց մէջ կը հետեւեմ իր նշանաւոր աշխատութիւններուն, զոր սկսաւ Քրոֆէսէօր Մաթիաս Տիւլայի աշխատանոցին մէջ, Թշկական Համալսարանը, եւ զոր շարունակեց Փասթօրեան Հաստատութեան մէջ։ Ջղային դրութեան բնականին հիւսուածաբանութեան ուսումնասիրութիւնը որ իր առաջին հետադասութեանց նիւթը կազմեց, զինքը կարող դարձուց ամենաբարձր շահեկանութիւն ունեցող նպաստներ բերել ախտաբանութեան ու մասնաւորապէս սիփիլիսի եւ կատաղութեան խոցերուն մէջ կատարուած կիրարկումներուն։

«Այդ կիրարկումներէն պիտի շատանամ յիշատակելով 1914ին հրատարակուած փոքրիկ յուշագիր մը, ուր կատաղութենէ բռնուած շուններուն ու մարդուն լորձմային վեղձերուն եղծումները կը ծանօթացնէ։ Հոն ցոյց կուտայ թէ այդ խոցերը չեն գտնուիր այն վեղձերուն մէջ որ թուրք կ'արտադրեն, այլ գեղձմային անեներն իրարմէ զատող միջոցներուն մէջ, թէ նեկրիի մարմնիկները, որոնց ներկայութիւնը սերտօրէն կապուած է կատաղական ժահրին (վիրուս) հետ, միջգեղձային միջոցներուն խորը մեծ թիւով գոյութիւն ունեցող բնիկներու մէջ կը գտնուին։

Տօքթ. Արմօյտ Ներթէր

« ... Այս միջոցին արդէն, մեր բարեկամը ամենաբարձր շահեկանութեամբ հետախուզութեանց ետեւէ է՝ այն ձեւերուն վրայ զոր ինչ ինչ խոցերու մէջ կը ներկայացնէ Եփփիլիսիս ազգային, անքնականոն ձեւեր որոնց յարակցութիւնը (ֆիլիսախոն) պէտք պիտի ըլլայ գտնել մինչեւ տրպական մակարոյժը: Մանուէլեան կարողացած է իր աշխատութիւնները յաջողապէս կատարել շնորհիւ իր իմացականութեան եւ ընդարձակ ծանօթութեանց, բայց իր յաջողութիւնները պարտական է նաեւ ուրիշ յատկութիւններու, որոնց մէջ առաջին դերին վրայ պէտք է դնել իր մտքին քննադատական ընդթը:

« ... Մանուէլեան, թէև Հայ, մաքուր ու յստակ ֆրանսերէն մը կը գրէ, եւ անոնք որ դիմաք լաւ կը ճանչնան դժուարութիւն կը կրեն ըմբռնելու թէ ինչպէս այդ կրակոտ մարդը, որ խօսուածքին մէջ այնքան ուժգնաբարձ է, կրնայ գրել այդքան պարզ ու հանդիմ կերպով: Ան նաեւ բանաստեղծ մըն է, որ կրնայ ըստ հաճոյս գործածել Ապոլլոնի վերջ կամ Արիստոփանի մտքակը: Արէն բանէ առաջ, անձնուէր, անշահախընդիր ու փափկազգայ բարեկամ մըն է:

ՏԲՔ. Ա. Պրեմյոյ

Քանի մը տարի առաջ, Մանուէլեան հանդերստեան կոչուեցաւ, բայց նորէն ամէն օր կ'ընթարձա Փասթօրեան Հաստատութիւնը եւ իր ուսումնասիրութիւններն ու հետախուզութիւնները կը շարունակէր: Եփփիլիսիս տարեկան էր երբ վախճանեցաւ, բայց մինչև վերջին րոպէն իր մտաւոր ու բարոյական ուժերը իրենց լիակիւ կենդանութեան մէջ էին դեռ, շատ մը ծրագրերն էր ունէր տակաւին, կարող էր դեռ շատ կարեւոր հետախուզութիւններ կատարել: Կրօնէր, ինչպէս ըսի վերեւ, քանի մը հանդէսներու մէջ երեւցած իր գիտական աշխատութիւնները հաւտորի մը մէջ ամփոփել, եւ սակայն ինքն ինքն կ'ըսէր ինքն ինքն անշահախական անշահախութեան եւ անզորութեան դադարապարտելու:

Մանուէլեան ետեւէ է որ իմացայ թէ ստամոքսին մէջ խոց (իւլցեր) մը ունէր քանի մը տարիէ ի վեր, զոր բժշկներէն ոմանք քաջկեղային կը կարծէին, բայց ինքը ատոր համոզուած չէր եւ հարկ եղած զգուշութիւնները ինքընեքին չէր

պարտադրեր: Այս տեղեկութիւններն ինձի տուին իր հոգեդպական ու օգնականը՝ Պ. Հանրի Պուալէն եւ անոր մայրը, որոնք տարիներէ ի վեր իր բնակարանին մէջ կ'ապրէին եւ իրենց անձնուէր ու գորովակից խնամքներով դիմաք կը պաշարէին:

Վերջին անգամ դիմաք տեսայ Փրանքօ-Հայկական Միութեան Սորպօնի մէծ ամփոփարտին մէջ սարքած հայկական ու ֆրանսական Մշակութիւն փառատօնին: Եփփիլիսիս առաջին կարգը նստած, խանդավառօրէն կը ծափահարէր բանաստեղծին ու արուեստագէտները: Ասկից անմիջապէս առաջ ալ դիմաք տեսած էի Պ. եւ Տիկին Սանտէնիսի տան մէջ՝ Իմըն Կոուսէի ի պատիւ կազմակերպուած սիրուն երեկոյթին: Այդ իրիկունը չափէն աւելի խմած էր եւ անքնականոն կերպով զուարթ. մեկնելէ առաջ, դիմաք անկիւն մը քաշեց եւ ըսաւ. «Արշակ, քեզի սիրարկող մը ունիմ ընելիք, Փրանսերէն բանաստեղծութիւններ գրած եմ, եւ անոնց հաւաքածուն լոյս պիտի տեսնէ քեզ օրէնք: Մահուընէ վերջը իմացայ իր քանի մը մտերիմներէն թէ իր մահը կանխող շարաքովուսն մէջ չորս բարեկամ ընտանիքներէ հրապարակուած էր ճաշի եւ չորսին իւրաքանչիւրին սեղանին վրայ րոյնխոհաբար ուտելէ զատ մէկուկէս չիշ շամփան խմած էր: Իր մահը այդ անխոհեմութեան, այդ չափազերկութեան արդիւնքը եղած է. իրիկուն մը, այդպիսի ճաշէ մը տուն դառնալէն յետոյ, պայթած է ստամոքսին ծայրայեղօրէն զրգուած խոցը, զերայորդ արիւժ: Դժուարութեան մը ունեցած է, ինկած է խորունկ քօմայի մը մէջ որմէ այլ եւ չէ արթնցած: Կենանքէն մահուան գրիկն ինկած է, առանց իր վախճանի զգալու: Մեռած է ինչպէս ապրած էր, հոգեկան եռանդի ծայրայեղ բուրքումն մը մէջ: Դեռ սակայն շատ ընելիք ունէր, աւա՜ր. անոր միտքը պահած էր իր ամբողջ կորովն ու յստակատե՛ութիւնը. դեռ առեւտրային տարր կրնար ծառայութիւններ մատուցանել գիտութեան: Գէթ իր բանաստեղծութեանց հատորին երեւուած տեսած ըլլար եւ իր գիտական աշխատութեանց գլխաւորներուն հաւաքածունին հրատարակումը կատարած ըլլար՝ աչքերն ընդ միշտ փակելէ առաջ: Մեծ անարգարութիւն մըն է որ ան, այդ երկու խոր ու արդար հաճոյքները չվա-

յկած, — ինչ որ իր բացարձակ իրաւունքն էր, — յաւիտենական ջուհին մէջ ընկղմեցաւ:

Իր բանաստեղծութեանց հատորը, զոր տիտղոսած է Օմպրը գէ-Վլարթէ (Մտուեններ ու Նոյսեր), «ճնկոյի ջութակ» մը, դրասէրի դոստանք մը չէ: Գիտէի որ Մանուէլեան միշտ ջերմօրէն սիրած էր գրական մեծ վարպետներու գործերը կարդալ, չէի գիտեր սակայն որ ատենէ մը ի վեր քերթուածներ գրել կը փորձէ եղբւր (իւր կեանքին այդ մանրամասնութիւնը ինձմէ դադտուի պահած էր): Հաւանականաբար՝ այդ փորձերը կատարելու մղուած կամ ճաշկերտած է օրինակովը իր ստեղծութիւններէ մօտ Տօթթօր Սէկէնին, որ տարիներով Մանուէլեանի հետ Փաթթէօսեան Հաստատութեան միեւնոյն սենեակին մէջ աշխատած է եւ որ ինքն ալ բանաստեղծութեան սիրահար եւ ոտանաւորներ գրելու մէջ հոգեկան բարձր հաճոյք գտնող մտաւորական մը եղած է: Իմացայ արդէն Մանուէլեանի մահուընէն յետոյ՝ թէ մեր սիրելի հայրենակիցը իր դրած ամէն մէկ քերթուածը կէ՛ յանձնէր Տօթթօր Սէկէնին եւ անոր կարծիքն ու դիտողութիւնները կ'ուզէր ունենալ: Իր հաւաքածուին յառաջաբանը անկէ է որ խնդրած է (այդ գեղեցիկ յառաջաբանին թարգմանութիւնն ալ Ամսիխտի ներկայ թիւին մէջ կը հրատարակեմ): Անհաւատար են այդ տաղերը, ինչպէս են բոլոր բանաստեղծներուն, նոյն իսկ մենագոյններուն, արտադրութիւնները. անոնց լաւագոյններէն ոմանց մէջ իսկ կան մերթ թոյլ տողեր: Բայց եւ կան հոն էջեր որ իսկական բանաստեղծութիւն են, մաքուր ու վայելելի Ֆրանսերէնով մը շարադրուած, եւ տաղաչափութեամբ մը որ կանոնաւոր չէ, բայց բոլորովին ճշգրտա՞ ալ չէ, քնարգրական ներդաշնակ գնացք մը ունի: Ձերմ դեպքովով տողորուած քերթուածներ կան այնտեղ, իսկատիպ անձնական շեշտով մը տրոփուն: Ատոնց մէջ Մանուէլեան կ'երգէ իր հոգեկան տեսիլները, իր աշխարհահայեացքը, իր երազները, եւ ջերմ սէրը զոր ունէր իր երկու հայրենիքներուն հանդէպ, Հայաստանին, իր սոսճային հայրենիքին, որուն հաւատարմութեամբ միշտ մինչեւ իր մահը (ան ալ՝ ինձի պէս Ֆրանսեան պաշտելով հանդերձ՝ երբեք մտքէն չանցուց հայ գաղթական ըլլալէ դադրել եւ Ֆրանսական քաղաքացի դառ-

նալ), եւ Ֆրանսային, իր մտաւորական հայրենիքին, որուն իբր գիտուն իր բոլոր ուժերով ծառայեց մինչեւ իր վերջին շունչը:

1932ին, երբ կաթողիկոսական ընտրութեան իբր Ֆրանսայի Հայոց պատգամաւոր գացի էլ՝ միածին ու քանի մը շարաթ մնացի երեւան, մեր կատարութեան առաջարկեցի հրաւիրել Մանուէլեանը գալու երեւան քանի մը ամիս մնալու, դասախօսութիւններ ընելու, գիտական աշխատութիւններ կատարելու: Առողջապահական գործավարը, որ արդէն ծանօթ էր Մանուէլեանի անունին ու գործերուն (կարգացած ըլլալով Պեթթիթէզի ուսն մեծ գիտականին ստուար մէկ հեղինակութեան մէջ անոր հետախուզութեանց ներդրողակից յիշատակումը, ինչպէս եւ Ֆրանսացի էրէք աշխարհահռչակ գիտուններու Ամսիխտի մէջ հրատարակած յօդուածները), պաշտօնական նամակով մը հրաւիրեց գալի: Մանուէլեան սիրով ընդունեցաւ հրաւերը, Հաստատական պատասխան տուաւ իրեն ուղղուած նամակին, բայց փափաք յայտնեց իր ոգնական Պ. Պուսպէնով ալ հետը տանելու. ստիպաւ կենդանաց հարցը եւ այդ պատուական ծրագրին իրականացումը յետաձգուեցաւ: Երկու տարի առաջ՝ Ս. Հայաստանի Գիտութեանց Ակադեմիան Մանուէլեանը իրեն թղթակից անդամ անուանեց. եւ Մանուէլեան որ երեսն եղած այդ պատիւով հպարտ էր, եթէ դեռ ապրէր, ապահովապէս պիտի երթար երեւանի մէջ քանի մը ամիս մնալու եւ իբր գիտուն գործելու:

Պ. Պուսպէնովն իմացայ որ Մանուէլեան զբոսած է եղբւր նաււ կրօնական բնոյթ ունեցող բանաստեղծութեանց շարք մը: Իր կեանքի վերջին շրջանին, ան միտութեական հակումներ ունեցեր է, — ինչ որ ուրիշ եւրոպացի մէկ քանի յայտնի գիտնականներու ալ պատահած է, — եւ այդ հակումները արտայայտած է կարգ մը տաղերու մէջ: Մտադրել է եղբւր այդ տաղերն ալ հրատարակել առանձին հատորով մը: Ամսիխտի ընթերցողները ներկայ թիւին մէջ պիտի գտնեն իմ առաջարկեալ թարգմանութիւնն այդ կրօնական ներշնչամբ տաղերէն մէկուն, ինչպէս եւ Մտուէթթիթթի ու Լոյսեր հաւաքածուին գեղեցիկագոյն քերթուածներէն մէկ քանին:

* * *

Իտալար Շահինը ճանչցայ 1895ի աշնանավերջին, երբ Փարիզ գալիս քեշ յետոյ Պուլիտո Սէն-Միշէլին վրայ բարեկամներ զայն ինծի ներկայա-

ԻՏԱՐ ՇԱՀԻՆ

ցուցին։ Գեղեցիկ երիտասարդ մըն էր, կենսութիւն, վառվռուն։ Նոր եկած էր Վենետիկէն, ուր Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարանին ջանքի մը տարի աշակերտած էր եւ յետոյ ինքզինքը նուիրած էր նկարչական ուսումնասիրութեանց՝ Փաօլթթի անուն իտալացի նկարչի մը ղեկավարութեան տակ։ Որբին սքանչացում մը ունէր Վենետիկեան դպրոցի մեծ արուեստագէտներուն, Պեպլինի, Գարփաշէոյի, Թինթօրէթթոյի, Թիցիանոյի, Վերոնէզէի, Թիեպոլոյի համար, բայց աւելի եւս խոր ազդեցութիւն մը կրած էր կենդանի հոյակապ արուեստագէտէ մը, Նովէլլի իրապաշտ մեծ դերասանէն։ Փաօլթթիին, ակադեմա-

կան, պայմանադրական արուեստով նկարիչ մը, թէքնիքին սկզբնական տարրերը սորվեցուցած էր իրեն։ Նովէլլին է որ իրեն ցոյց տուած է լատադոյն ճամբան ինքնատիպ գործեր արտադրելու համար։ Շահին արդէն իրապաշտ արուեստագէտի խառնուածքով մը ծնած էր։ Փարիզ, Աքատեմի ժուրնանի մէջ աշակերտ եղաւ Պէնժամէն Բոնաթանի եւ Ժան-Փօլ Լօրանսի, երկու մեծանուն նկարիչներ, որոնք սակայն ակադեմական արուեստի վարպետներ էին։ Շահին, ի ծնէ արուեստագէտ, բեղուն ու վառ խառնուածքով, — անկեղծ, կենդանի արուեստի համար ստեղծուած խառնուածք մը, — յարգանք ունէր այդ երկու վարպետներուն համար եւ զրեթէ կը դաժակղէր երբ իրեն կ'ըսէին թէ ինքը աւելի իրական ու տեւական արժէքով նկարիչ մը պիտի ըլլար քան Պէնժամէն Բոնաթանն ու Ժան-Փօլ Լօրանսը։ Ինչ յետոյ ինքն իսկ ինքզինքը մղուած զգաց դէպ ի Փրանսական իրապաշտութեան ջանքի մը մեծ վարպետները մասնաւորապէս դէպ ի Տըկասը, Ֆոռէնը եւ մանաւանդ Թուլուզ-Լօթթէքը ու Փարիզ հաստատուած զուիցերիացի Սթենլէնը։ Ես որ իր հակումը դէպ ի կենդանի անձնադրոշմ արուեստը զինք ճանչնալուս առաջին օրէն սկսեալ բոլոր ուժովս քաջաբերած էի, մեծապէս ուրախացայ տեսնելով որ ան վճռապէս կը մտնէր այն ուղիին մէջ զոր ես լուսադոյնը կը նկատէի իրեն՝ ինչպէս ունէ արուեստագէտի՝ համար։ Ու ջանքի մը տարի յետոյ, երբ ինքն ալ դարձաւ Տըկասին ու Թուլուզ-Լօթթէքին հաւասար եւ Սթենլէնը դերազանցող իւրապաշտ արուեստի վարպետ մը, ինծի նուիրած իր հրաշակերտներէն մէկուն տակ ազնուօրէն գրեց հետեւեալը՝ «Արշակ Զօպանեանին, ... բանաստեղծին, ... պայքարողին եւ իմ միակ բարեկամին ուր դիմ խրախուսեց իմ ճամբուս մէջ»։

1900 Մայիս 12ի երրկունը, Փաֆէ Վօլթթոյի մէջ կազմակերպեցի ի պատիւ Մանուէլ Լոյի եւ Շահինի, որոնք արդէն իսկ Հայութեան պատիւ բերող դէմքեր դարձած էին Փարիզի եւ նոյնիսկ ամբողջ Եւրոպայի մէջ, ճաշկերոյթ մը որուն ամանապահացի Փարիզի այն տաղնուտան դեռ ոչ շատ բազմաթիւ զաղութին բոլոր կայեւոր դէմքերը եւ ուր ամենքը իրենց ջերմ զնահատումը յայտնեցին երկու երեսասարդ, բայց արդէն հռչակաւոր հայ մտաւորականներուն։

Այդ թուականէն ժրէ առաջ, պատուելու համար Անաթոլ Ֆրանսը, որ հաճած էր նախագահել հայ մշակոյթին ու հայ դատին նուիրուած իմ փարիզի առաջին բանասիրտութիւնս, գիտնալով այդ մեծ գրադէտին խորունկ սէրն ու հասակացողութիւնը նկարգական արուեստի մասին, խնդրեցի Շահինէն որ հետը բերէ իր փորագրանկարներուն լաւագոյնները: Այդպէս ալ ըրաւ: Ֆրանս, ճաշէն առաջ, զանոնք աչքէ անցուց եւ խորապէս գնահատեց — ինչպէս որ կը սպասէի — անոնց մէջ յայտնուող բարձր ու ինքնատիպ ստաշանդը, եւ Նոյն իրիկունն իսկ որոշեց, իր Խաթուաթ Գոմիֆ տիպաշունով նորովէպին ընդարձակ վէպի մէտով ընդլայնումը, զոր արդէն շարադրել սկսած էր, յանձնել Շահինին բարձիպի նկարազարդէ զայն, եւ Շահին այդ վէպը նկարազարդեց շատ գեղեցիկ կերպով, լիակատար գոհունակութիւն պատճառելով Անաթոլ Ֆրանսին: Ֆրանսի օրինակին հետեւեցան Օթթաւ Միոպօ, Մօսիս Պառնս մեծանուն գրադէտները, որ իրենց մէջ զործը Շահինին տրւին նկարազարդելու: Շահին նկարազարդեց նաեւ Ֆրօպէտի երեսասարգութեան մէջ զործը եւ Կապուէլ Մուռէի Ֆէթ փոռէնը (Փաթիփ տոմարաւաճառները), որուն նկարազարդումը Շահինի գրւում — գործոցներէն մին է:

Շահին իւրաներկ նկարներով ըրաւ իր սկզբնաւորութիւնը, բայց յետոյ փորագրանկարչութիւնը (Օ-Փօրթ եւ վաւաճ-սէշ) իրեն մասնագիտութիւն դարձուց: Վերջին տարիներուն, փասթէլով եւ իւղաներկով ալ արտադրեց նկարներ, որոնց մէջ կան գեղեցիկ գործեր. բայց իր մեծագոյն հրաշակերտները փորագրանկարչական գործերուն մէջն են: Փարիզի բնակարանները, տիպերը, տեսարանները, փողովդակաւ հանդէսները իր մէջ գտան հարազատ ու խորաթափանց թարգման մը: Ան Փարիզի գեղուհիներուն, ինչպէս եւ քանի մը նշանաւոր անձնաւորութեանց (Անաթոլ Ֆրանս, Փօլ Վերլէն, Լուիզ Ֆրանս դերասանուհին, Ալֆրէտ Սթէվէնս պիւր նկարիչը) գէմբը: զիտցաւ փարպետի դժագրութեամբ արտայայտւան մը: Ան Կիւսթափ Քան, Շահինի գործին նուիրած իր ուսումնասիրութեան մէջ այդ դիմանկարները մեծահռչակ կենդանացիրներու շարքը զրուելու արժանի հռչակեց: Բայց, տառապած փողովուրդի

մը զաւակ, — ու թէպէտ Փրանսական արուեստին նուիրուած, իր Հայագիւ ըլլալն աճէն տեղ աղաղակող, — ան արտայայտիչն հղաւ մանաւանդ աղքատ, հիւսնդ, դժբաղդ տիպարներու, որոնց պատկերացումը կատարեց մեծ արուեստագէտի զմայլելի տաղանդով մը: Իր գործերը խանդավառեցին Ֆրանսայի մեծագոյն գեղարուեստական քննադատները, Կիւսթափ Փէֆուտա, Ռոֆէ Մառս, Կիւսթափ Քան, Արսէն Ալեքսանտր, Կապրիէլ Մուռէ, Կիւսթափ Սուլէ, որոնք ընդարձակ ու մեծապէս դրուատայլից ուսումնասիրութիւններ նուիրեցին անոր արտագրութիւններուն: Իտալիոյ մէջ ալ ան խորապէս գնահատուած էր: Վենետիկի միջազգային ցուցահանդէսներուն միշտ կը մասնակցէր. եւ իտալական մամուլը անմեղամբ գովեստներով միշտ խօսած է այդ հայագիւ արուեստագէտի մասին: Իր զլխաւոր գործերէն մին իտալական բնանկարներու եւ տիպարներու նուիրուած փորագրանկարներու հաւաքածուն է:

Շահինի լաւագոյն էջերէն մէկ քանին կը գրունուին Փարիզի Լիւքսանպուրի մուսէոնին ու եւրոպական քանի մը այլ մեծ մուսէոններու մէջ:

1933ի սկիզբը, Երեւանէն դարձաւ, մեր մայրաքաղաքին մէջ ծաղկող արուեստագիտական, գրական, իտալական շարժման, մեր արահետաւոր և արդէն իսկ ճոյի Թանգարանին, հայ Թատրոնին, Գոնսերվաթուտին եւ մշակութային այլ հաստատութեանց վրայ յանախ խօսելով Շահինին, խանդավառեցի զինքը, եւ որոշեց իր լաւագոյն գործերէն մէկ քանին նուիրել Երեւանի Թանգարանին. մեր կառավարութիւնը ստոր վրայ Շահինի փորագրանկարներու դրեթէ մարդկական հաւաքածուն զինք մեր ազգային Թանգարանին համար, ու կազմակերպեց Երեւանի մէջ Շահինի գործերու ցուցահանդէս մը, որ մեծ յաջողութիւն ունեցաւ. ցուցակին յառաջարանը դրած էր յայտնի գեղարուեստական քննադատ Ռ. Դրամբեան:

Միշտ տարի առաջ, Շահին յանկարծ ծանոթէն հիւսնդացաւ: Խնչ էր ունեցածը, որոշ չլիցցայ գիտնալ: Բայց այդ հոյակապ կազմով նորագործող անբարկ դարձաւ: Արհնդաւոր ցաւ մը զինքը ներսէն կը քաշբայէր: Վերջին անգամ որ զինքը տեսայ, իր մէջ ուրիշ բան չգտայ բայց

եթէ ուրուականը երբեմնի Շահինին: Ձեռքերը կը դողային: յանկարծ, առանց պատճառի, կը սկսէր լալ: Նայուածքը անստույգ էր, մշուրուն, սևեռուելու անկարող: Հիւանդանոց փոխադրեցին զայն: Ուժը չունեցայ Հիւանդանոց երթալով այդ անկեալ ցաւադար վեճակին մէջ վիշըը նորէն տեսնելու: Գանի մը ամիս յետոյ իր վախճանած ըլլալն իմացանք: Մահը՝ իրեն համար՝ այդ ողբալի վիճակէն ազատում մը եղաւ:

Շահին եղաւ մեծագոյն արուեստագէտներէն մին զոր հայ ցեղը տուած է օտար մեծ միջնալայրերու մէջ: Այս հակերժ յօղւածաւ, — որմէ շատ սեւելի ընդարձակներ Ամսիտի Հին տարիներուն մէկէ աւելի թիւերուն մէջ հրատարակած եմ, — կ'ուզեմ վերջացնել արտասպելով քանի մը հատուածներ Շահինի մասին Կապուիէ Մուռէի գրած գեղեցիկ ուսումնասիրութիւնէ:

«Հայաստանէն, որու զաւակն է, Պ. Էտկար Շահին, (1) անցնելով Վենետիկէն ուր երկար ատեն մնացած է, լոյսերու քմայլէն եւ տօժերու քաղաքին արքեպիսկոպէ մեծոքութենէն դէմքուած, եկաւ վեց-եօթ տարի առաջ Փարիզ հաստատուելի:

«Մետաքսափայլ հանդիսութեանց եւ դեռ ա՛յնքան ժպտուն շնորհներու վարպետին հետեւողութեամբ մարզուած, ի՛նչպէս Պ. Շահին կրցած է կազմել իր այն ցաւասանօրէն սուր յզացումը որ ի յայտ կուգայ իր Ժօքորքներուն ու փառանք-սէշներուն մէջ: Ատի արուեստագիտական հոգեբանութեան խնդիր մըն է, զոր շատ զփուար չէ լուծել: Արդարեւ, ինչո՞ւ զարմանալ որ Պ. Շահին կեանքը դիտած առեն այնքան տիրութիւն զգայ: Այնպիսի պահու մը անիկա առնական տարբէն է մտած, երբ իր հայրենիքը ամենէն առեւելի աղէտներուն կ'ենթարկուէր: Ներկայ գտնուեցաւ արդեօք այն ջարդերուն որ Կարմիր Սուլթանին հրամանով կատարուեցան, այն վայրագ կոտորումներուն որ իր ելկիրը բըղբեցնին, չեմ դիտեր: Բայց արձագանգը իրեն բերաւ իր եղբայրներուն հոգեվարքի հոգեկանները, իր մորթուած քոյրերուն աղաղակները, եւ իր աչքերը երկնքին մէջ լճկէմարձցին ցոլքը

հրդեհներուն որ վառեցան հո՛ն, այն վայրերուն մէջ ուր իր մանկութիւնն անցած էր. հասկանալի է որ ատկից իր հոգւոյն մէջ անվանելի մեղամաղձութիւն մը պահած ըլլայ:

«Այդ մեղամաղձութիւնը իր գործին կուտայ շատ մասնաւոր նկարագիր մը, իր փորագրուած պատկերներէն շատերուն վրայ տեսալ մը սրտի ճնշում, անհկութեան պէս բան մը կը ծանրացնէ. ասորը կը պարտի ամէն պարագայի մէջ, համոզուած եմ այդ մասին, այն հազուադէպ պայծառատեսութիւնը որով, ըլլալով հանդերձ օտարապէս մը տեղափոխուած միջավայրի մը մէջ որ ա՛յնքան տարբեր է միջավայրէն ուր ծնած է եւ միւս միջավայրէն ուր իր արուեստագէտի աչքը կազմուած է, կրցած է փարիզեան կեանքի երեւոյթները, նկարագիրներն ու տիպարները ըմբռնել ու սեւեռել: Այդ մեղամաղձութիւնն է դարձեալ որ զինքն առաջնորդած է իր հետազօտութեանց մէջ, որ զինքը մզած է իբր ուսումնասիրութեան նիւթ ընտրել չքաւորներու եւ բանուորներու, թախաբիւններու եւ մուրցականներու, Մոնմարթրի ու զիշերային ճաշարաններուն մէջ սէր ծախող կնիկներու այդ աշխարհը, որուն կը պարտի ա՛յնքան խորունկ ու սրտամմիկ ներշնչումներ:

... Հզօրապէս զգացուած բաներու այդ տպաւորութիւնը Պ. Էտկար Շահինի բոլոր գործերուն մէջ կը գտնենք, եւ այդ յատկութեան է որ կը պարտի իր յաշնորութեան մեծագոյն մասը: Իր զգայնութիւնը բթացած չէ երկարատեւ ծանօթութեամբ մը այն տեսարաններուն որոնց մէջ կ'ապրէ՝ երանի՜ թէ անոնց հետ ունեցած չփոքած չափարացնէ զինքը, ինչ որ ա՛յնքան ուրիշներու ջով տեսած ենք: Երանի՜ թէ իր արուեստը չկորսնցնէ այդ համը որ ա՛յնքան մասնաւոր հրապույր մը կուտայ անոր: Զարմանքը զոր զգաց, յուզմունքը որով իր հուժիւնը սարսուռաց, ուրիշ մըն ալ սարսուռացած էր անոնցմով, նոյնքան խորապէս, եւ միեւնոյն պատճառով: Մեր Սթենլէնին կ'սկիսարկեմ: Սթենլէն Ջուիցերիացի էր, Պ. Շահին չայ է: Երկուքն ալ, միեւնոյն անկեղծութիւնով, Փարիզի դիւան ըրին, եւ ցընցումը զոր իրենց մէջ յառաջ բերաւ այդ դիւան, իրենց տպաւորութեանց տուաւ այդ մասնաւոր թարմութիւնը:

1) Յօշուածագիրը կարծած է թէ Հայաստանի մէջ ծնած է Շահին, սիմ Պալսեցի էր ամ, Պալսոյ հայ գեղութիւն պատկանող:

Լիւսնայանի պարտէզին մէջ (1889)
Երուանդ Օտեան, Վազարշապ Մեսրոպեան,
Ա. Զ.: Երուանդ Մանուէլեան, Օննիկ Գաբրիւլեան

... Պ. Շահին դիմանկարիչ է նոյն իսկ իր ընտանիքներուն մէջ, ինչպէս «Ալէքս-Ուան Փարիզի սահմանապարիսպէն տեսնուած» ին մէջ, ուր միեւնոյն խնամքով, արտայայտութեան միեւնոյն հետախուզութեամբ կը նշանակէ դաշտանկարի մը էական գիծերը: Ոչինչ կարելի է գտնել աւելի վերդովիչ քան այդ փարիզեան արուարձանի տէքտը, այնպէս ինչպէս զայն տեսած ու թարգմանած է ան. բազմատեղէք անոր հետ «Թափառիկ» ին կենդանագիրը. միեւնոյն ձեռքն է որ այս երկու ապշեցուցիչ էջերը փորագրած է, ճշմարտութեան միեւնոյն սիրովը, յուզման միեւնոյն ներուժութեամբը:

«... Այն բոլոր պղինձներուն մէջ զոր փորագրած է, Պ. Էտկար Շահին ի յայտ կուգայ իրեն առաջնակարգ արուեստագէտ մը: ... Տիպարին, կեցուածքին կամ ժէսթին սահմանումը, ինչպէս ճշգրտէն կ'ըսէ Պ. Ռոժէ Մարքս, լիակատար կը թուի, եւ կարգաւորութիւնը, ինչպէս եւ կոկոնէնը, անթերի կը թուին: Արհեստին սեթեւեթը չ'արգիլել յաջողութիւնն այդ գործերուն որոնք

յօրինուած են կոնկրէթ, օֆօրթով եւ փուսնք-սէշով, որոնց մէջ Պ. Շահին գերազանց կը հանդիսանայ: Որունկ սեւերուն ճոխութիւնը, գորշութեանց մեղմ տօգունութիւնը, ճերմակներուն շողիւնը, փայլկոտութիւնը կը զարմացնեն ու կը զուարճացնեն: Շինուածքը այնքան անձնական է, որ ոեւէ մէկը կը ճանչնայ անոր հեղինակը ի տես կաղանդի քարթի մը վրայ ձգուած ամենափոքր ուրուագծի մը կամ «Հարիւր դրասէրներ»ու ճաշացուցակին կամ նոյն իսկ Պ. Շահինի հրատարակիչ Պ. Սակոյի հասցէին վրայ»: ... Իր զգախութեան նորութեամբ, իր տեսողութեան սրութեամբ, իր շինուածքին վարպետութեամբ, Պ. Շահին իրաւունք ունի արուեստագէտներուն ու քննադատներուն յարգանքը վայելելու: Ողջամիտ աշխատող մըն է, ճշմարտութեան անխոնջ հետեւող մը»:

Եւ ահա հաստուած մը այն յառաջադասին զոր Գառիլ Մորէլու գրեց Շահինի մէկ ցուցահանդէսի ցուցակին սիկլըը դրուելու համար.

«Շատոնց է որ մղուեցայ Էտկար Շահինի արուեստին վրայ սքանչալանալու եւ անոր անունը

Էտիպար Շահիմի աշխատանքին մէջ (1899)
Ագասի, Լ. Բաշալեան, Ա. Զ., Սուրբէն Պարթեւեան, Ագասի:

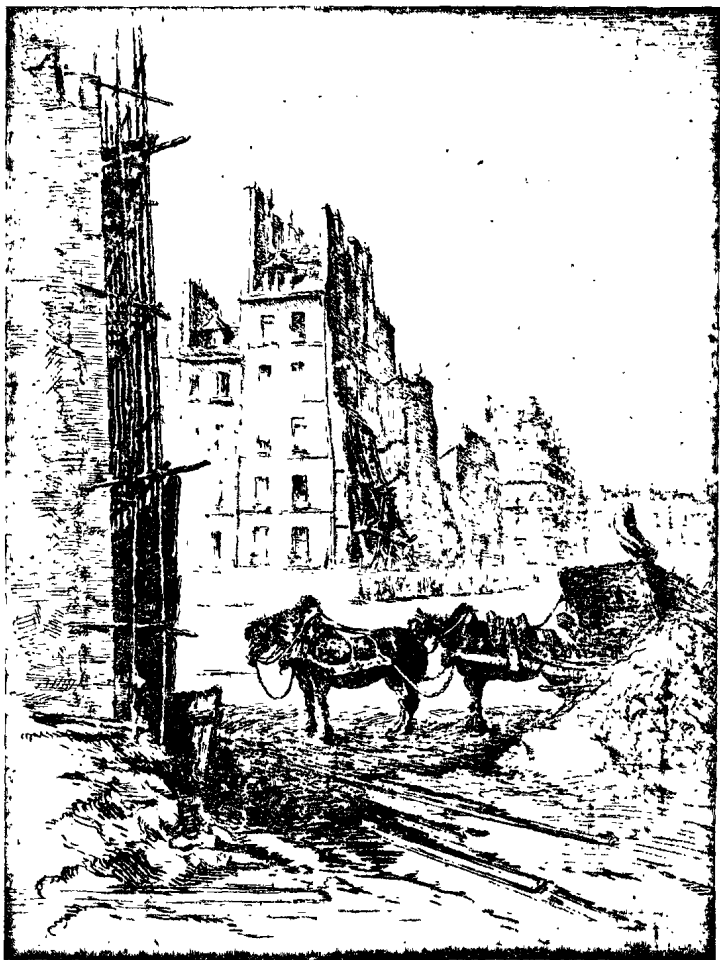
մտքին մէջ սեւեռելու՝ տեսած ըլլալով իրմէ քանի մը կենդանադիրներ, որոնց մէջն, անմոռանալիօրէն արտաբայաւոր, խեղճ դերասանուհի Լուիզ Ֆրանսինն էր եւ միւսը Թափառիկ աղբատի մը զէմքը: Պաշկա բաւական էր հաստատելու համար վարպետութիւնը արուեստագէտի մը որ սահմանուած էր ժամանակակից օֆորթին ամենէն հրճուտ ու հզօր մասնազէտներէն մին ըլլալու, անոնցմէ որոնց գործը, առանձնաշնորհաւ հաւաքածուներու կամ Թանկագին գործերու մէջ պահպանուած, շատ աւելի երկար կենանք պիտի ունենայ քան այնքան ակադեմական կամ յեղափոխական նկարներ, հասարակապէս անկենսունակ եւ իրենց արթնքէն աւելի աղմուկ հանած, վկայելու համար ինչ որ մեր աստեղեկ արուեստը իրապէս արտադրած է մշտակենդան գործերու շարքին մէջ մտնելու արժանաւոր: Անիկա պատուած է չլուիկ արուեստը, միակը որ հաշուի կրնայ դրուիլ, եւ այսօր ինքն ալ կը պատուուի: Մանրակրկիտ ու միանգամայն լայնատես նկարադրող մը եղած է Թափառական անտուն մարդոց, ժողովրդական կենսական, ցոփութեան վայրերու, սոսնձամտային

հրճուանքներու, նկարադարձած է քանի մը հատորներ ուր լոյսի եւ շուքերու հրայրքին միացուած է հանճարը ճշգրտեւ, արդահատակից ու ողբերգական դիտողութեան մը, որ ճարտար է զէմքերը շրջապատին ու զգացումը ձեւին. հետ կատարեալ կերպով կապելու մէջ (1):»

Պէտք է ըստ, երկու մեծատաղանդ Հայերու նուիրուած աս դրուածքս լրացնելու համար, թէ երկուքն ալ, թէպէտ Պոլիս ծնած, իրենց հօր կողմէ կը պատանդէին Ալեքայ Հայութեան, որ այնքան բազմազանօրէն մեծ ուժեր տուած է մեր ազգին:

Ա. ԶՊԱՍԵԱՆ

(1) Փարիզի Հայ Նկարիչներու եւ Արձանագործներու Միութիւնը, որում Շահիմ ատենով նախագահը Նդաւ, ցանկալի է որ գրքոյի մը մէջ ամփոփէ ֆրանսացի յայտնի գեղարուեստական բնագոյններու Շահիմի գործին նուիրած յոդուածներուն բնագիրները: Հայ ազգին մեծապէս պատուարքեր հրատարակութիւն մը պիտի ըլլար ասիկա:

Յիսուէի Նովամարը Երասկային փորագրանկարներն
Գործ. ԷՏԿԱՐ ՇԱՀԻՆԻ

Փարիզի տոնավաճառներու տիպարներ
Գործ՝ ԷՏԿԱՐ ՇԱՀԻՆԻ